

## Сосонийлар ҳукмдорлиги ва унинг ижтимоий структураси

III асрда (226йили) парчаланган Парфия империяси урнини Сосонийлар давлати эгаллади. Унинг таркибига эроннинг бепоён ҳудудлари, Месопоталия, Хиндистон, шаркий ясси тоғ районлари кирарди. Гарбий ҳудудлар анча юкорирок. Маданий даражага эришди. Аҳоли таркибига ҳам анча курук эди. Аввалги жамоа бу пайтда алоҳида мулк булган ҳудудлар сони 240 эди. Факат парсда кариндош кабилалар бир элат булиб бирлашган эди.

Сосонийлар империясининг асосий аҳолиси сунъий сугоришга асосланган дехкончилик билан машгул эди. Тоғли районларда кучманчи чорвадорлар яшарди. шаҳарларнинг асосий қисми мамлакатнинг гарбий қисмида чойлашган эди. Уларнинг энг каттаси пойтахт Ктесифон эди. Сосоний шаҳарларини уз хунармандчилик маҳсулотлари билан дунёга ном таратганлар. (ажойиб газлама куруллар). Эрон буйук ипак йули утган.

Куллар стовга килинган гаровга берилган стилган-унинг уртача нархи-500 драхм. чинойи ишлар учун озод кишини чулликга берилган. Эркинликга чиқаришнинг мураккаб мавжуд эди. Куллар маълум шартлар асосида мулкга эга булишлари, шартномалар тузишлари мавжуд булган. "қисман озодликга чиқиш" системаси мавжуд булиб, унга асосан кул узи ишлаб чиқарган маҳсулотни маълум қисмини олган. Кулларнинг бир қисми жамоага тегишли эди.

Кул меҳнатидан асосан ирригация ва зироат ишларидан фойдаланилган. кишлок хужалигида улардан фойдаланиш аста-секин камайиб борган. (зироятда интенсив усуллардан фойдаланиш керак эди).юкори табака эксплуатациянинг янги шакллари кидира бошлаган.

Манбаларда мулкнинг дасткард деган шакли куп тилга олинган. Унда кул ерга бириктирилган, кул ерсиз сотилмасди.

Дарскадлар йирик уртача мулкдорлар ва жамоаларга тегишли булган. Энг йирик ер эгалари-шаханшоҳ, аристократия, рухонийлар. Юкори табака "қисман озодликга чиқариш" системасини куллай бошлаган. И/чиқарувчила учун уэнг огир, азоб укубатли озодлик йуналиш эди. Жамоаларда картина енгилрок булиб, эркин жамоа аъзоси интенсив йулга тезрок ута бошлаган.

Меҳнат умумдорлиги ошуви билан, давлат апаратига суянганюкори ҳукмрон табака дехконлар солиқлари ва мажбуриятларини ошира бошлаган. Эркин жамоа аъзолари ҳам астасекин мажбурият утовчи табакага айлантирилган.

III-V асрда Эрон аристократияси аста-секин уз жамоалари Билан алоқаларини уза бошлаган. Бу вазифани амалга ошириш анча мушкул эди.Бувактга қадар узок вақт мобайнида жамоа азолари традицион патриалхал мажбуриятларнигини утаганлар. (ҳарбий жамоа манфаатлари учун иш...).

V асрнинг 2-ярмига келибгина юкори табака ҳар томонлама солиқлар системасини ишга солди: ҳараг (эрон дехконлари этиштриладиган маҳсулотдан солиг) ва гезит (жон бошига солинадиган солиқ улпон). Улар билан бир вақтда эски солиқлар ва мажбуриятлар сакланиб қолаверган. солиқлар асосан натура ҳолатида олинган.

Жамоани эзиш кучая борганига қарамай, Эрон дехқони шахсан озод деб

хисобланаверган. Кишлокда куп оила урук хали муҳим рул уйнарди. Лекин кишлокнинг энг характерли белгиси энди кушни жамоа булиб, куп оилави жамоа парчалануви давом этаверган Шу жарён билан боглик равишда Катхудо атамасининг мазмуни узгарган. Удастлаб купоила жамоа бошлигини, кейинрок оксоколни (староста) англатган, оксокол маъмурий ва молиявий функцияларни бажариб, сунъий сугориш системаси ва яъне ерлар очишга жавобгар эди. Оксокол аста-секин жамоа кулларига эгалик хукукини ҳам кулга олган. Эроннинг баъзи колокрок районларида катта амалий жамоа VII асрдан кейин ҳам яшайверган.

IV-V асрларда жамоа азолари орасида мулкый табакаланиш жараёни анча чуқурлашган, лекин у тугуман ва хукукий жихатдан расмийлаштирмаган. Озод зузи жамоанинг эркин аъзосига нисбатан кулланган. Энди купрок узига тук, мустикал урушга от миниб кира оладиган кишининг англата бошлаган. V асрга келиб бу атама Катхудо ва дехконга нисбаган ҳам кулланган. Дехкон тула хукукли ер эгаси, озод эркин жангчи. Дехконлар ерда оила аъзолари ва куллар билан ишлаганлар. Эрон жамоачилига нисбатан Эронлик булмаганлар огиррок холатда яшаганлар, аёвсиз эксплуатацияга дучор булганлар.

Ахолининг унча куп булмаган кисмини хунармандлар ташкил этган. Уларда меҳнат таксимооти анча такомиллашган. Манбаларда хунармандлар ташкилоти хакида куп маълумотлар мавжуд.

Шуни кайд этиш лозимки сосонийлар давлатида хунармандлар хазар килинадиган даражада турганлар, Бу соҳа жамиятнинг эркин аъзоси учун номуносиб хисобланган. Хунарманд чиликнинг барча махсулоти давлат ихтиёрига утарди. Сосонийлар давлати шаҳарлардаги барча хунармандлар ва савдогарларнинг асосий кисми эронлик булганлар эди, IV-V асрларда жамоанинг хонавайрон булиши окибатида улар таркибида эронликлар купайган.

Подшоҳликнинг барча эркин ахолиси дастлаб 3, кейинрок 4, табакага булинган. Дастлабки 3 табака хукмрон синф: жангчилар, рухонийлар, котиблар (чиновниклар) 4 мажбурият утовчи табакага Дехконлар, хунармандлар, савдогарлар кирган. Куйи табакадан юкорисига утиш амалда мумкин эмасди.

III-V асрларда мамлакатдаги иктисоди ва сиёсий хукмронлик эски аристократия-аёнлар кулида эди. мамлакат иктисодиёти асосини йирик ер эгалиги ва босиб олинган ерларни талаш ташкил этарди.

### Давлат ташкилоти

III аср бошларида машхур сосонийлар уруги вакили Ардашер бутун форс, марказий эрон, форс гарбидаги Хузистонни уз хукмронлиги остига олди. 226 йили удавлат бошлиги деб эълон килинди. Сосонийлар сулоласига асос солган Ардашер 241 йилга кадар хукмронлик килган. Дастлабки сосонийлар эски Парфия зодагонлари билан узок кураш олиб борганлар. Ардашерлар янги маъмурий булинишга асос солган, окибатда уруг ва жамоалар гегалалари бузилиб кетган. Зодагонларнинг уз жамоалари Билан алокалари узиб ташланган. Уз жамоаси билан алокаси заифрок булган аристократия

Ардашерни куллаб, Сосонийлар галабксига кумаклашган.

Давлат-бошлиги шаханшоҳ. Меросийликнинг катий тартиби булмаган, Лекин ҳукмдор албатта Сосонийлар уругидан булиши шарт эди. Ухаёт чогидаёк унга маъкул шахзодани тайинлашни ҳаракат киларди. Купинча сайлов турли гуруҳлар уртасида низо тугдирарди.

Маъмурий аппарат бошлиги -вазург-фраматор (буюк бошқарувчилар). Унинг мажбуриятлари доираси ҳали аниқ белгиланмаган эди, чунки кенг тармоқли бошқарув тизими вужудга келмаган эди.

Марказий ҳукуматнинг купрок диққат эътибори молия, арсмия ва ирригацияга қаратилган. Молия бошқармаси солиқ йиғиш ва жамоалар билан машғул булган.

Вилоятларни бошқарув Сосонийларган буйсинган маҳаллий ҳукмдорлар томонидан амалга оширилган. Улар маълум даражадаги мустанкиликни сақлаб қолган эдилар. Давлатнинг асосий ҳудудий булса шаханшоҳ томонидан қуйилган, вакиллар томонидан тасарруф этилган. Ута муҳим айниқса марказий осийё билан чегарадош вилоятларда губернатор шаханшоҳ уругидан буларди.

IV асрга қадар Сосонийлар армияси фақат халқ лашқарлари ва итифокдош қабилалар ёрдамчи отрядлардан иборат эди, уларнинг асосий қисми отлик қавандозлар.

Пийдалардан қушимча қисм сифатида фойдаланилган. ҳарбий аристократия вакиллари қушимча бошчилик қилганла ва алоҳида ута муҳим рицарлар отрядларини ташкил этганлар.

## **Зардуштийлик давлат дини**

Сосонийлар империясини мустанкамлашда давлат дини зардуштийлик узига ҳос урин тутган. Фақат ссосонийлар даврига қелибгина зардуштийлик дин сифатида тула шаклланиб булди. Сосонийлар даври зардуштийлиги асосида дуалистик гоё қоронғулик ва юруглик қучлари уртасидага қураш масаласи етади. (PS будаврда афсонавий пайгамбар Заратушранинг "Авестода" ёзилган фикрлари доирасидан анча четга чиқиб кетган эди). Мураккаб ва деталлашган равишда ишлаб чиққан ҳудудлар. (Ахуримазда, Ахриман. Анахез, Зрвана) ва табиат қучларига (Қуёш олов юлдузлар) сигиниш жуда қуп сонли рухонийлар- Харбад ва Мобадлар томонидан амалга оширилган.

Учмас олов ёқиб турган юзлаб ибодатхоналарда ибодат қилганлар, қушиқ айтилган, Муқаддас юзувлардаги матнлар уқилган.

Зардуштийлик ибодатхоналари, ҳарбод ва мобадлар асосан қулла томонидан ишланадиган қатта ер мулкларга эга эдилар. Уларга қатта иномлар қелган, бундан ташқари аҳолидан бажарилган маросим учун ҳақ олинган. Дин қоидаларини бажармаслик қупдан-қуп жаримага сабаб булади.

Зардушти рухонийларнинг юқори қатлами сиёсий ҳаётда муҳим рол уйнаган. улар қулида таълим системаси ва суд қулиб, халқнинг бутун ҳаётий қатий назорат остида эди. шу сабабли ҳам уша даврдаги ижтимоий норизолик даҳрийлик либоси остида буларди. улар орасида энг муҳимлари - Монийлик ва маздаҳизм.

## Монийлик ва унинг ижтимоий моҳияти

Бу таълимот асосчиси Лоний 215 йили бобулда тугилган ва уз тарғиботини 242 йили Ктесифонда бршлаган. Монийликнинг асоси гоёси зардуштиликдаги каби далистик гоё бўлиб икки иптидо - ёруглик ва коронгулик, яхшилик ва ёмонлик мавжудлигини тан оларди. Зардушти рухонийлари сосонийлар империясидаги тартиб-қоидаларни ёруглик ташкил этиш тимсоли сифатида тарғиб қилардилар. Моний таълимоти буйича дунёвий ҳаёт ва унда яшовчи кишилар ювзлик тимсолидир, ювузликдан ҳолос бўлишнинг асосий йули инсон руҳининг барча моддий, дунёвийликдан озод қилишдир. Ёругликни озод этишнинг коронгуликнинг бартараф этишнинг ягона йули бу дунёё ҳалокатидир. Инсон уз ҳаёти, юриш туриши билан атрофдаги оламда мавжуд ёруглик заррачаларини озод қилмоғи лозим. Шундай ҳаёт билан у ёругликга қарши қурашади. Шу сабабли инсон гушт емаслиги керак, ахлоқан пок ҳаёт қечириши лозим, "танланганлар бўлса никоҳга қирмаслиги", гушт емаслиги, усимликларни узмаслиги дарқор. Моний фикри буйича Янги таълимот универсал дин бўлиши керак эди, шу сабабли у узига маълум динлардаги урф одатларни ташқи шакллари узлаштириб олаверган.

Монейчилар аскетизмни бойлик, айшу-ишратга, зулмга қарши қуйганлар. Мавжуд дунёёга бўлган салбий муносабат жамиятни узғартириши учун бирор-бир талаб билан қикиш имқони бермаган. Эркин кишиларнинг ҳурланиши, қулдорлик тизими қолдиқлари, барча ишқимои тафавутларнинг қесқинлашуви бу таълимотга умидсизлик, қорасиз, пессилизим руҳини синқир ган эди. Ҳалқ оммасининг қенг табақалари юқори синфга бўлган нафрати туфайли монийчиларга ва уларнинг гоёларига ҳамдард эдилар.

Дастлаб Сосонийлар моқоиқлик тарқалувига унча эътибор бермаганлар. Улар таълимотининг давлатга, динга қарши руҳий сезилғачгина унга қарши қаттиқ тарғиб бошланган. Моний зиндонга қолинган, 276 йили қатл этилган. Уз тарғидорлари яширинишга мажбур бўлиб, қупроқ византияга қетганлар, уерда монийлик тарқалган, бошқа шаклларга қириб қристианликга таъсир утқазган.

Монийлик таъсири урта асрда жуда қучли бўлган, у қуп секта ва ереслрга синғиб қетган.

(Арманистонда - тоңдрақитлар Бутун европада - альбигойлар Болқарияда - боғомиллар....)

Сугд шаҳарларида қенг тарқалган монийлик шарқий турқистон ва Қитойга ҳам қириб борган.

Эронда монийлик яширин тарзда яшаб ҳаётнинг барча жавҳаларига таъсир утқазган. Шунга қарамай у эзилганларнинг қураш байроғига айлана олмайди. Чунқи уянқи қуллар (қулдорлик урнига қелган) талабига жавоб беролмасди.(пессимизм туфайли)

III-IV асрларда Эрон ҳуқмдорлари Рим орқасида иттифокчиларга эга бўлиш мақсадида Қристианларга бошқана бераверардилар. Қристианлик душман Римнинг давлат динига айланғач (император қонстантин даврида) улар Эронда таъқиб этила бошлаган, Римга опозицияда бўлган оқимлар қулланган.

III-IV асрларда Сосонийлар ташқи сиёсати.

Дастлабқи асрларда давлат ташқи сисаёти қупроқ қулдор зодагонлар иқтисодий ва

сиёсий манфаатлари билан боглик эди. Кулдорликга асосланган хужаликларнинг ушлаб туришининг асосий шарти уруш ва купрок кулга эга булиш эди.

Ардашерлар аввал партия кулида булган барча вилоятларни кулга киритди, кушинлар Рим месопотамияси, сурия ва кичик осиега кириб борганлар. Кудратли кушон империяси заифланиб бораётган шаркда сомонийлар Хуросон ва Марв воҳасида мустахкамланиб олдилар форслар месопотамия ва арманистон учун рим билан шиддатли курашда яккол услубга эга эдилар.

Шопур 1 (242-272) даврда букураш 260 йили римликларни мажаклануви билан яқунланди. Император Валериан билан биргаликда асрга олинган Рим зодагонлари кулликга солинган. (Эдесса Яқинида) Улар кучи билан карун даръёсида Эронда Банди Кайсар (цезар дамбаси) номи билан машхур улкан лотина ва ирригация иншоотлари курилган .

Бундан ташқари Шопур 1 кавказортида ҳам уз позицияларини анча мустахкамлаган. 30 йилларда топулган ёзувларда курсатилишича урта осиеда юрган Шопур 1 чочга қадар етиб борган. III ва кенгрок V асрда сосонийларнинг шаркдаги сарҳадлари марв воҳаси, Хирот ва Саккистон шарқидаги тоғли районларгача булган.

283 йили Месопотамияга ёриш форслар учун фойдали булмаган шартнома билан яқунланди, Оқибатда Эрон Арманистон устидан назоратни юкотган. (ҳозирги арманистон эмас туркия шарқи сурия ва ирок шимолида жойлашган арманистон).

Бу муваффақиятсизлик шаркда урта осие қабилалари кутарган кузғолон туфайли янада мураккаблашган.

Рим билан Арманистон учун имзо 359 йили уруш ҳаракатларига айланди. Уруш асосан шимолий Месопотамия ва кичик осие шарқида булган. Шопур II (310-379)

Римликларнинг мудофааси асоси булган қатор қалаларни эгаллаб олган. 363 йили Рим регионерлари император Юлиан бошчилигида эрон ҳудудига кириб қелиб, дастлаб кичик кичик ютуқларга эришди, лекин умуман олганда мағлубиятга учради.

371 йили яна Рим билан 5 йил давом этган уруш бошланди. IV аср охирида иккала империя арманистонни булиб олишди, унинг тахминан 4(5 қисми Сосонийларга, қолган қисми шарқий рим империясига Византияга утти.

Икки империя уртасидаги урушнинг туҳташи уларда икки сиёсатидаги қийинчиликлар, уларга варварлар ҳужуми, кузғолонлар билан боглик эди. IV асрда эрон жамиятида юз берган ижтимои кураш Сосонийлар ташқи сиёсатида ҳам акс этган.

## V –аср охирида сиёсий вазият

Халқ оммасини қаддан ташқари эзиш жамоачилар ҳужалигида оғир из қолдари. Баҳрам 5 Гур (421-439) даврида Эронда жуда қўп дехқонларнинг иш қатъонлари, қуроллари, уруғлари йўқ эди. Қонавайрон булган жамоа аъзолари ерларни ташлаб қетиб, қазар қилинадиган ҳунармандчилик ва бошқа қасблар билан машғул булганлар, қўпинча қайдиларга айланганлар. Вилоятлар ҳуқумдорлари Баҳром 5 га жуда қўп арзномалар ёзганлар. қишлоқлар ҳувиллаган, қайвонлар эгасиз қанғиб юрган, қалаларни ут-уланлар қосиб қетган. Дехқон ҳужалигининг бир қисми қонавайрон қулиши

окибатида мамлакат иктисодиёти заифлашди, иригация системаси анча бузилди, тез-тез очлик юз бериб турди.

Феруз (459-484) шохлиги даврида "7 йил хосил яхши булмади, даръёлар куриди, хайвонлар ориклади, мамлакат аҳолиси турли гам ташвишларга ботди...." Зироатда и/чикариш кучлари ривожига заифлашди. Окибатда IV аср охири V асрда кенг халк ҳаракатлари юз берди. улар орасида маздакийлар ҳаракати ижобий хусусиятга эга. Дехконларгина эмас бухолатдан озодлар ҳам норози бўлиб, улар юкори граждани ва ҳарбий мансабга эриша олмасдилар.

Шу сабабли V асрда озодлар дехконлар билан бирга бош кутара бошлаганлар. Айнан озодлар кулдорларга қарши сиёсий ҳуқуқронлик учун кураш бошладилар. Шаханшоҳлар купрок озодлар ва дехконларга таяна бошлаганлар, улар феодализм вакиллари эдилар. Ардашер 2 (379- 383) Эрон дехконларини (меҳнатқаш) 10 йилга сорлиқлардан озод қилиш тугрисида фармон чиқарганда зодагонлар уни тахтдан ағдариб ташлаганлар. Ёздигард 1 (399-420) маълум даражада аъёнлар ва рухонийлар сиёсий таъсирини чеклашга эришиб, репрессиялар орқали улар кучини анча синдирган. Парсдаги улар исини шафқатсизлик билан бостирган. Лекин у ҳам узи олиб борган сиёсат қурбони бўлган. Унинг угли Баҳром 5 тахтга утириш маросимида отаси сиёсатини тақиб қилган, у бутунлай машхур зодагонлар таъсирида бўлган.

Сосонийлар империяси заифлашган сари унинг ҳудудига кавказорти ва марказий осийдан ҳужумлар қўчайган. вақти вақтим билан сосонийлар бу ҳужумларни қайтариб, ҳатто қарши ҳужумга утиб турганлар, лекин V-асрнинг иккинчи ярмида вазият кескин ўзгарган. Ички вазият ва турли ҳужумлар мамлакатни қамқатган. Шаханшоҳ Феруз мағлубиятга учраган. 1-мартасида у Ёфталитларга қатта тонтрибуция тулашга тулов тугагунча улар қулида угли Куботни гаров тариқасида қўлдиришга мажбур бўлган, иккинчи мартасида лашкарлари тула мағлуб бўлган, Ферузнинг тузи ўлдирилган. Ёфталитлар "ок хунлар" турмуш тартибида ҳарбий қабилачилик демократияси ананалари қўчли эди. Ёфталитларнинг бошлиқлари ўзларини "биргаликда ўладиганлар" деб аталган қишлоқ билан қўршаб олардилар бу қишлоқ уларни таоми, турмуши ва жангдаги шерик ўртоқлари бўлиб бошлиқлари ўлганда улар билан бирга нарги дунёга кетардилар. Ёфталитлар 427 йилдан 487 йилгача ўрта осий давлатларини қўлатганлар. Вахшунвор бошчилигида 457 йили Бадахшон ва Балхни эгаллаганлар. Эронга биринчи зарба 479 йили брилагн 484 йилги жангда Феруз ўлдирилган шу даврдан этиборан Эрон ёфталитларга ўлпон тулашга мажбур этилган. Ҳарбий жихатдан мағлуб этилган, аҳолиси оч мамлакатда халқ қўзғолонлари бошланган. Мамлакат шимоли гарбида 483-484 йил қўзғолон зўрға бостирилган. Ҳуқуқрон синф учун энг ҳафлиси ўша давр гарбий осий тарихида муҳим из қолдирган маздақчилар ҳаракати эди.

### Маздакийлар ҳаракати

Маздакийликнинг асосий ҳаракатлантирувчи қўч хонавайрон бўлган жамоатчи дехконлар ҳамда эроний хонавармандлар эди. Ҳаракатга ўнга вақтинча қўшилган озодлар

ва дехконлар ҳам катта ёрдам берганлар. Уткир ижтимои кураш Эрон таркибига киритилган халк ва қабилаларни ҳам ҳаракатга келтирган, лекин маздакийликдан Эрон аҳолиси ҳаракати эди.

488 йили маздак томонидан илгари сурилган диний фалсафий таъминот монийлик ва зардуштийлик билан мустаҳкам алоқада эди. Маздакийликнинг монийликдан принципаал фарқи ёругликдан корунгулик, яхшилиқнинг ёмонлик устидан голиб чиқишига булган катъий ишонч эди. Бу галаба нарғи дунёда эмас, бу дунёда содир булади. Ёруглик кучлари онғли равишда, ёмонлик кучлари онғсиз, стиқияли равишда галабасига кумаклашуви керак. Ерда ёмонлик илдизини қуритиш мумкин. яхшилиқ ва ёмонлик тимсоли мулкӣ тенгуликда яккол қуриниб турибди. Айнан у биринчи навбатда ёк қилинмоғи дарқор.

Маздакийлик пассий таъминот эмас, у синфий зулумқорға қарши қаратилган.

Маздакийлик талаби: мулкни қайта тақсимлаш, бу соҳада тенғлик урнатиш, ҳуқуқӣ тенғлик... 4 "З" замин, зар, зур, зан ҳаммага тенғ булиши керак.

Программадан: "агар қимданқир орқикча мулк, хотин, қул булса, биз уни тортиб олиб. Ҳаммага тенғ тақсимлаймиз ҳеч қимнинг бошқалардан орқик мулкға давоғарлик қилишға ҳаққи йуқ" Маданийлар программани ошира бориб зодагонлар ер мулкларини тортиб олганлар, узаро булишганлар. Тортиб олинган ер жамоа мулкига қушиб олинган. Қуллар, инвентар, ииш ҳайвонлари, дон захиралари жамоа аъзолари уртасида тақсимланган.

Бу ҳаракатдан юқори табақа вақиллари, ҳатто шаҳаншоҳ Кубод 1 фойдаланиб қилишға ҳаракат қилишган. Кубод бу йул билан зодагонлар қудратини синдиришға уринган эди. Бу йул билан зодагонлар қудратини синдиришға уринган эди. У армиянинг асосини ташқил этган озодлар ва дехконлар қайқияти билан ҳам ҳисобланишға мажбур эди.

496 йили зодагонлар кубодни қулға олиб, зиндомға солганлар, 3 йилдан сунғина у эфталитлар ёрдамида озодликға чиқиб, Тахтға утирган.

Шундан сунғ Маздакийлар шох ёрдамида орзуларини амалға ошириб булганлар.

Ҳаракат раҳбарларидан анқаси муҳим давлат мансабларини эғаллаганлар. Маздак давлатдағи энғ муҳим шахслардан бириға айланди. Айнан шу даврда Эрон Мазантияға қарши муваффақиятли уришди.

(502-506) қучманқилар ҳужумини қайтарди. Қатор янғи шаҳарға асос солинди, қаналлар қазилди....

Маздакийлар эски давлат ижтимоий асосларига қарши қурашқилар. (қулдорлар зодагонлар).

Улар раста ва табақалар, тугатилади деб, эълон қилқилар, қунқи ҳатто қимларда ҳам фарқлар мавжуд эди.

Эронийлар "ҳақикӣ эътиқод қилувқилар" (маздакийлар) ва унинг душманлари табақаларға булинди. Улар таълимоти буйиқа қон туқиш мутлақо мумкин эмасди. Шунға қарамай маздак ҳаракат рақиблари қаршилиқ қурсатқудек булсалар, Уларни улдиришға руҳсат берган. қулдор зодагонларнинг катта қисми қириб ташланди. Уларнинг иқтисодий қудратига зарба берилди, қаставий-табақавий имтиёзлари бекор қилинди.

Маздакийлар ҳаракати биринчи навбатда йирик зодагонларға Қарши қаратилган эди. Ҳаракатдан қеладиған асосий фойда озодлар ва дехконлар ҳиссасига тугри қелди

Бирок ҳаракат давомида ижтимоий қураш жамоа иқида ҳам ривожланиб қетди. Барқа жамоа аъзоларининг тенғ ҳуқуқлиғи озодлар қазабини қузиди. Шу сабабли ҳам улардан иборат армия ҳаракат душанлари лагериға ута бошлади. Шу билан бирға Куботнинг ҳам

позицияси узгариб, у рухонийлар ва зодагонлар билан келушув йулига утди, чунки улар энди шаханшоҳ учун хавфли булмай колган эдилар.

Харакатдан озодлар ва дехконлардан чикиб кетиши уни анча заифлаштриб куйди. Дехконлар отрядоари бироз галабадан кейинрок уй-уйларига таркалиб кетардилар. Харакат муваффакиятсизликга учрай бошлади.

Кубод вазиятдан фойдаланиб маздакийлар билан боглик амалдор ва маслахатчиларни лавозимларидан четлатган, кейинрок улар кувгин остига олинган. Буишга Зардуштийлар ва Маздакийлар бошлиги уртасидаги (бахс) диснут сигнал булиб хизмат килган. (Уни атайлаб шаханшоҳнинг узи уйиштирилган эди).

529 йили аракат маглуб этилди. Лекин Маздакийлар шиорлари халк орасида узок вақтгача булиб колаверди.

VIII аср боши Хоразм-Хурзод харакати

VIII аср охири Урта Осиё-Муканна харакати

IX аср Азарбажон, Эрон-Бобек харакатларида маздакийлик гоёлари яккол куришиб турарди.

## **Хусрав I ғилохотлари**

Халк харакати хукмрон синфга эски бошкарув усулини саклаб колиш мумкин эмаслигини курсатди. Шусабабли хам "Улмас" номини олган Янги сосоний шохоншохи Хусрав I Ануширван (531-579) Феодалзм ривожига мустахкамланишига туртки берган ғилохотларни утказишга мажбур этилди.

Халк харакати пайтида босиб олинган ерларнинг катта кисми конфиснация килиниб, давлат ер фондида киритилди. кулида колдирилди. "Хукумронлик аник куришиб турибди, мулк манбаси эса шубхали" -Сосонийлар конунномаси моддаларидан бири.

Маздакийларнинг тору-мор келтиргани уни хукмрон табакалар унга "Улмас" лакабини бердилар. Хисравнинг узи хам маздакийлар харакатидан бир мунча сабок олди. Солик системасидаги ута кетган адолатсизлини юкотиш мақсадида уни куриб чикиш зарурлигини тушунди.

Унинг буйруги билан хамма ерлар янгитдан руйхатга олинди кадастрлар тузилди. Бунда тупрокнинг сифати, сугориш, кандай экинлар экилиши, дарахтлар ва ишкучининг микдори аник хисобга олинди. Молия амалдорлари мирзалар, ерлардан олинадиган хосилни тубдан текшириб чикиб, хар йили хосилга караб солик микдорини белгилайдиган булдилар. Жон солиги хам йилига бир марта, муайян микдорда олинадиган булди. Рухонийлар, амалдорлар ва аскарлар жон солигидан бутунлай озод килинди, Лекин улар маълум микдорда ер солиги тулаб туриладиган булишди.

Хусрав I савдогар ва судхурларни давлат молия булимига бажону дил хизматга олиб, уларнинг пул муомиласи сохасидаги амалий тажрибасидан фойдаланди. Хусрав I замонасида канал, дамба тугонлар ва бошка хил иншоотлари курилиши авж олди.

Ктесифонда умухташам бир сарой курдирди. У турли олимларга хатто хатто юстиниан томонидан Византиядан хайдалган неоплатончи философларга хам хомийлик килди.

Унинг буйруги билан енг расмий вокеалар саройда расмий суратда йилма-йил ёзиб

борилди. Грек, Сурия ва Хинд тилидаги адабий асарлар таржима килинди. "Минг эртас" номли асар ҳам Хусрав замонида пайдо булган деб фараз килинади; Бу туплам кейинча Арабча "минг бир кеча" га асос булди.

### **Хусрав I нинг ташки сиёсати**

Хусрав I подшоҳли килган бутун давр кушогли халкларга қарши уруш олиб бориш билан утди. Уш подшоҳлигидан дастлабки даврида Юстиниан I билан "абдий тинчлик" тугрисида ахднома туган эди (532). Лекин вазиятнинг қучайиб кетишидан қурқиб, 540 йилда ахднома бузди. Сурия, Антиохияни босиб олиб таловга солди. Антиохия аҳолисини асир олиб кетиб, Ктесифон ("Хусрав антиохияси"га) атрофига жойлаштирди. Сунгра уруш месопоталия ва Закавказьеда давом этди. У тухтаб тухтаб 562 йилгача қузилди, ниҳоят қолдан қетган 2 қала тараф 50 йиллик сулҳ тугди, 2 қала тараф уш жой қегераларини саклаб қолди. Бирок 570 йилда Хусрав Ямани босиб олди. Бу нараса Эрон ва Византия уртасида яна уруш қикишига сабаб булди. Бу уруш 20 йил давом этиб, Хусрав олгандан кейин унинг угли замонида тугди.

Шарқда Хусрав I Ур-осиё территориясида Амударё ва Сирдарё уртасида яшовчи турк қабилалари билан уруш олиб қорди.

### **VI аср охир VII аср бошларида Сосонийлар давлатининг тушқунликка юз тутиши**

Хусрав улгандан сунг ҳокимият тушқинликка юз тутта бошлади. Феодаллашаётган зодагонлар марказга яхши итоат этмди. Вилоятларнинг қата ҳокимлари Сосонийларга қарши узлуксиз қузғолон қутариб турди. 590 йилда Баҳром Чубин феодаллар қузғолони унинг энг қаттаси булди. Қузғолон Сосоний ларни ағдаришга сал қолди.

Шоҳ Хусрав II (610-628) Византия императоридан ёрдам сураб, Улар қушини қурдамида тахтни тиклаб олди. 591 йилги Эрон ва Византия сулҳига биноан Закавказьедаги қегара қолосаи Византияга утди.

Бу даврда қонавайрон булган дехқонлар қарбий қизматни ҳам тузукрок адо этмайдиган бўлиб қолди.

Сосонийлар ва феодаолар ички қиддиатларни Ташқи урушлар йули билан қал қилишга уринди. 600 йилда Византия билан яна уруш бошланди, лекин қечинилди. 613-620 йилларда Хусрав II Сурия, қластин ва мисрни қабт этди. Бирок 623 йилдан бошлаб Византия императори ирахлининг узи қужумга утди. 628 йилда улар қушни Сосонийлар қойтахти Ктесифонни босиб олиш қафини тугдирди. Мамлақатда шохдан қорозилик қучая бошлади. Бундан қойдаланиб, зодагонлар Хусрав II га қарши қитна уюштирдилар. Улар қомонтдан шох қилиб қутарилган Хусрав II угли Қубод II отаси қилауришиб уни аср олди ва қатл этишни бўқорди. Византия билан сулҳ тугилди, унга

мувофик Византияликлар кулдан келган ерларини кайтариб олдилар.

3. Мадрахимов.